

ЩОДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ОСОБИ ТА ГАРАНТІЙ ЇХНЬОГО ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Ця стаття присвячена дослідженню стану нормативно-правового забезпечення інформаційних відносин в Україні. Встановлено, що є серйозні проблеми у напрацюванні та запровадженні комплексного юридичного механізму, який би враховував всеохоплюючий характер інформаційних відносин у матеріальному обороті. Визначена потреба у нормативному закріпленні фундаментальних понять та визначень, які застосовуються у чинних актах, але мають різне тлумачення залежно від ситуації. Запропоноване власне бачення перспектив розвитку законодавства у вказаній сфері.

Ключові слова: інформаційні відносини, оборот інформації, визначеність правового регулювання.

Данная статья посвящена исследованию состояния нормативно-правового обеспечения информационных отношений в Украине. Установлено, что существуют серьезные проблемы в выработке и внедрении комплексного юридического механизма, который бы учитывал всеобъемлющий характер информационных отношений в материальном обороте. Определена потребность в нормативном закреплении фундаментальных понятий и определений, применяемых в действующих актах, но имеют разное толкование в зависимости от ситуации. Предложено собственное видение перспектив развития законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: информационные отношения, оборот информации, определенность правового регулирования.

This article is devoted to the study of the state of regulatory and legal support of information relations in Ukraine. It is established that there are serious problems in the development and implementation of a comprehensive legal mechanism that would take into account the comprehensive nature of information relations in material turnover. The need for normative consolidation of fundamental concepts and definitions used in acting acts is defined, but they have different interpretations depending on the situation. Proposed his own vision of the prospects for the development of legislation in this area.

Key words: information relations, information turnover, certainty of legal regulation.

Вступ. На сучасному етапі свого розвитку суспільство досягло такого рівня, коли його подальше просування значною мірою залежить від належного стану інформаційної взаємодії окремих державних, громадських інституцій та фізичних осіб. Враховуючи значний попит на інформацію, важливість обороту у цій сфері, високу актуальність питання, значних зусиль як правотворчої і правозастосовної гілок влади, так і доктринальних напрацювань, потребує організація належного правового забезпечення вказаних відносин. Це включає необхідність оформлення юридичних гарантій обігу інформації, обміну нею, шляхів удосконалення цього процесу, захисту носіїв інформації та осіб, котрі її поширюють та використовують. Особливо нагальною є потреба у встановленні на нормативному рівні основних критеріїв, які забезпечують визначеність права власності на конкретні види інформації, правові засади, що зумовлюють доступ до неї та можливість обмеження такого доступу, юридичні гарантії вільного обороту в інформаційній сфері, чіткий перелік підстав правопорушень та обов'язкових санкцій за такого роду порушення.

Постановка завдання. Правові підходи до належної організації юридичного забезпечення інформаційних відносин, визначення сутності та природи інформації як об'єкта та забезпечення ефективної взаємодії різних галузевих нормативних актів, що опосередковують інформаційне регулювання, були досліджені в працях таких вчених, як В.Ю. Баскаков, М.В. Гуцалюк, В.А. Залізник, О.І. Зозуляк, Б.П. Карнаух, В.Ф. Коваль, В.А. Ліпкан, О.В. Логінов, В.В. Паришкура, Ю.В. Соколовська, Л.С. Харченко, К.П. Череповський, М.Я. Швець тощо. Однак, проводячи аналіз сутності врегульованих чинними актами відносин щодо інформації, дослідники цього питання ще недостатньо враховують комплексний їхній характер, що потребує досягнення універсалізації ключових визначень та механізмів, а також взаємоузгодження окремих актів. Отже, завданням, яке ставить автор у цій праці, є на підставі вивчення наявного нормативно-правового регулювання інформаційних відносин встановити напрями його удосконалення та запропонувати шляхи подальшого розвитку.

Результати дослідження. Активний розвиток інформаційного обороту в суспільстві потребує адекватного та своєчасного реагування щодо його правового забезпечення. Варто зауважити, що останнім часом кількість нормативних актів на рівні законів та підзаконних регулятивних документів у сфері інформаційних відносин лавиноподібно зростає. З одного боку, це добре, бо відсутність регулюючого механізму щодо взаємин, що фактично мають місце, може призвести до правового вакууму та потягти невизначеність і зловживання та свавілля. З іншого боку, законотворча діяльність потребує здійснення певних усталених механізмів, таких як дослідження реальної суті взаємин, які потребують юридичного опосередкування, врахування сталої практики, яка склалася в певній царині, узгодження нового акту з іншими, що регулюють дотичні відносини, з міжнародним законодавством та судовою практикою тощо. Отже, значна кількість нормативно-правових актів ухвалюється в спрощеному порядку за досить обмежений проміжок часу. Внаслідок цього стихійного оперативного законодавчого процесу більшість інформаційних нормативно-правових актів мають винятково декларативний характер [1].

За класифікацією законодавця, інформація як об'єкт цивільних прав визначена одним із видів нематеріальних благ (ст. 200 ЦКУ). Однак не важко помітити, що цей об'єкт має настільки суттєві виокремлюючі виміри, що кардинально відрізняється від більшості такого роду об'єктів. Зокрема, особисті нематеріальні блага тому і називаються особистими, що належать виключно носієві права, не можуть бути об'єктом передачі (є невідчужуваними), закон не регулює порядок їх створення, зміни та припинення, притаманність їх певній особі, як правило, має обмежений строк, який вимірюється тривалістю її життя. Натомість практично кожен із вказаних вимірів сутності інформації як об'єкта цивільно-правового регулювання має відмінні від загальних прояви. Тож, інформаційні відносини, у принципі, виходять далеко за межі правового регулювання, передбаченого законодавством для опосередкування ситуацій щодо забезпечення реалізації та захисту нематеріальних благ. Приміром, спеціальний юридичний механізм має встановлювати особливості визначення та порядку встановлення права власності на певну інформацію, включаючи монополію та інші права на її зберігання, поширення, охорону.

Найбільш істотною ознакою інформації, що суттєво вирізняє її з-поміж інших немайнових прав особи, є її багатогранність та всеохоплюючий характер. Жодна сфера діяльності особи, включаючи ті з них, що мають відповідне правове забезпечення, на сучасному етапі навіть не можна уявити без інформаційної складової частини. У ст. 18 Закону України «Про інформацію» № 2657-ХІІ названо основні види інформації: статистична, масова, про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування, правова, про особу тощо. Як бачимо, перелік є далеко не вичерпним, і то зрозуміло. Адже навіть, коли встановити усі наявні інформаційні відносини і піддати їх юридичному регулюванню, швидкі зміни реального життя спричинять нові інформаційно-обмінні ситуації та потребу їхнього врегулювання. При цьому з огляду на спеціальні режими інформаційної діяльності з метою забезпечення державних та суспільних інтересів виникає об'єктивна необхідність запроваджувати особливі способи поширення і використання інформації.

Нині в Україні працює багато інформаційних нормативно-правових актів, і їхня кількість постійно росте. Але, як правильно зазначають науковці, кількісне зростання не завжди забезпечує якісне. Тож, маємо такі проблеми зі станом чинного законодавства, як його безсистемний розвиток, внутрішня суперечливість при регулюванні тих чи інших суспільних відносин, неврегульованість багатьох суспільних відносин, диспропорція у

співвідношенні між законами і підзаконними актами на користь останніх, недостатня наукова обґрунтованість, декларативність та безадресність законодавчих актів, відсутність у цих актах механізмів їх реалізації [2, с. 42]. Ці проблеми притаманні усім галузям права, а не лише нормативним приписам, що регулюють інформаційні відносини. Але в останніх такі недоліки проявляються досить істотно та показово з огляду на їхній міжгалузевий та всеохоплюючий характер.

Окремі дослідники більш детально формулюють перелік проблем стосовно правового регулювання інформаційних відносин. Серед них виокремлюються такі: велика кількість законів та підзаконних нормативних актів у сфері інформаційних відносин, що ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування; відсутність легальної, чіткої, ієрархічної єдності законів, що викликає суперечливе тлумачення для застосування норм на практиці; непогодженість понятійного апарату, некоректність деяких термінів, які не викликають відповідної інформаційної рефлексії або взагалі не мають чіткого визначення свого змісту; термінологічні неточності, різне тлумачення однакових за назвою та формою понять і категорій, що призводить до неоднозначного розуміння і їхнього застосування на практиці. До проблемних питань у сфері наявного юридичного забезпечення інформаційних процесів у суспільстві варто також віднести розбіжності у розумінні структури і складу системи законодавства та підходи до їх формування. Нерідко в окремих законах до системи законодавства включають норми, виражені в підзаконних нормативних актах. Це створює у практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування приписів закону на користь норм підзаконного акта. Нові правові акти у сфері суспільних інформаційних відносин нерідко не узгоджені концептуально із прийнятими раніше, що призводить до правового хаосу [3, с. 110].

Варто зазначити, що серед науковців, які здійснюють дослідження цього питання, досі немає єдності щодо юридичної природи основних ознак інформації та інформаційних відносин як предмета правового регулювання. Спроби досягти консенсусу в цьому відношенні вчинялися неодноразово, тож маємо зазначити їхню достатню результативність. Вчені встановили такі характерні ознаки, загалом притаманні відносинам у коментованій сфері, як системність, селективність, субстанціональна несамостійність, наступництво, невичерпність, масовість, властивість трансформуватися, здатність до обмеження, універсальність, якість тощо. Ці наукові розробки сприяють виділенню інформаційних відносин у певну виокремлену за характером виникнення, способом здійснення, обсягом прав та обов'язків та способами правової охорони групу, що дає змогу здійснити їхнє специфічне регулювання. При цьому наголошується не лише на особливості цих взаємин за сутністю, що зумовлює певні відмінності від загальних методів регулювання, а й підкреслюється відмінність правової природи складових частин всередині системи відносин, які можна кваліфікувати як інформаційні. По-перше, пропонується відокремити суто інформаційні взаємини, які безпосередньо пов'язані з реалізацією повноважень особою на отримання, поширення, обмін інформації, реалізацію прав власності на неї, охорону інформаційних ресурсів тощо, і відносини, які складаються в площині здійснення інших матеріальних прав, але для своєї належної реалізації потребують залучення певних інформаційних взаємодій (наприклад, отримання інформації про товар, який придбавається). Ці відносини мають кваліфікуватися як такі, що пов'язані з інформаційними. Також у правовій науці пропонують методологічно розрізнити поняття «інформація» і «знання» [4, с. 41], що теж заслуговує на увагу.

У свою чергу, враховуючи, що поняття «інформація» має надшироке поширення в усіх відносинах у суспільстві, які далеко не завжди мають правовий характер, а мають звичаєве, особистісне оформлення, вивчення його змісту здійснювалося на основі філософських, соціологічних та культурологічних концепцій щодо сприйняття конкретною особою та громадою значення цього явища та усвідомлення його сутності. Розширюючи емпіричну та застосовувану наукову базу в межах методологій природно-наукових дисциплін, інформація розглядалась як один із проявів об'єктивного руху матерії у просторі і часі. Саме у цьому, на переконання дослідників, проявлялося сутнісне атрибутивного значення інформації. Беремо за основу свого дослідження атрибутивну концепцію інформації як елемента матерії, її загальну та істотну властивість.

Отже, у науково-філософському розумінні інформація являє собою міру визначеності, організованості, впорядкованості. Складності та різноманітності матерії як явища, що може сприйматися та усвідомлюватися окремими суб'єктами та суспільством одночасно, завдяки чому

досягається визначеність та організованість у соціумі. Інформація пов'язується з іншою загальною властивістю матерії – відображенням. За цією тезою, інформацію можна трактувати як зміст відображеного процесу або як інваріантну частину відображення, яка може бути визначена та передана від однієї системи до іншої. Практичне застосування цього наукового висновку полягає у необхідності забезпечення інформаційної безпеки у сфері соціальних відносин завдяки збереженню суспільних взаємодій різних соціокультурних систем [5, с. 40–42].

Та все ж заради досягнення мети цього наукового дослідження більш важливим є встановлення конкретного змісту поняття інформації в сенсі юридичного забезпечення дієвості цього об'єкта і визначення обсягу та інших характеристик носіїв суб'єктивних прав щодо його обігу, поширення та захисту. Окремі науковці постулюють, що до ознак, які визначають офіційну формулу інформації, належать змістовність та незалежність форми надання відомостей [6, с. 14–15]. Втім, це визначення певною мірою може претендувати на справедливність лише в середовищі використання інформації шляхом її публічного сповіщення через ЗМІ, тоді як загалом інформаційним відносинам притаманний багатозначний характер і далеко не всі з них мають ті самі ознаки, що притаманні публічному поширенню інформації. У літературі також наводилися й інші ознаки та якості інформації, які входять до складу її правового визначення. Так, вказувалося, що принциповий характер для правового врегулювання відносин із приводу інформації мають такі чинники: як ідеальність, невичерпність, якісна визначеність, нелінійність, системність, відокремленість [4, с. 39–41]. Інші науковці акцентували на таких якісних елементах, як здатність інформації до багаторазового використання, її практичну незнищуваність, збереження у передаючому суб'єкті тощо [7, с. 394]. Як бачимо, певні теоретичні побудови щодо реальної сутності такого об'єкта, як інформація та відповідних правовідносин, в науці були зроблені. Але конкретне правове забезпечення вказана сфера у належному обсязі ще не отримала. Отже, питання залишається актуальним та потребує додаткових досліджень.

Власне, як національне, так і іноземне та міжнародне право заблокувало великий набір нормативного матеріалу, який регулює інформаційні відносини, у два окремих правових блоки. Перших із них впорядковує юридичні механізми доступу до інформації і розпорядження нею. У цьому сенсі мова йде про правове забезпечення реалізації суб'єктивного права особи отримати змогу його здійснення шляхом належного виконання публічного обов'язку розпорядником інформації. Наприклад, у такий спосіб досягається результат отримання достовірної інформації про суб'єкта шляхом належного виконання розповсюджувачем обов'язку переконатися в її достовірності (ст. 302 ЦКУ). Мова йде про так звані «позитивні» свободи в сенсі реалізації «права на інформацію» шляхом здійснення зобов'язаною особою конкретних позитивних вчинків, спрямованих на реалізацію суб'єктивного права його носія. Таким ось чином реалізується право на отримання інформації (ст. 302 ЦКУ), право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦКУ), право на достовірну інформацію про стан довкілля (ст. 293 ЦКУ), право учасника господарського товариства на одержання інформації про діяльність товариства (ст. 116 ЦКУ), право пасажирів на інформацію про транспорт та його рух (ст. 911 ЦКУ), право учасника договору простого товариства на ознайомлення з усіма документами щодо ведення спільних справ учасників (ст. 1136 ЦКУ), право споживача на інформацію про продукцію (ст. 4 ЗУ «Про захист прав споживачів»), право покупця одержати покупцеві інформацію про товар (ст. 700 ЦКУ), право замовника на отримання інформації від підрядника про хід виконання робіт і (ст. 861 ЦКУ) тощо.

Інший блок законодавчих актів спрямований на охорону інформації, забезпечення конфіденційності та контрольованості певної інформації. Це в літературі називається процесом реалізації «негативних» свобод, які є змістом права на збереження і захист інформації, зокрема охорону її джерел та носіїв, окремих видів інформації, що має обмежений доступ. Такими є норми про конфіденційну інформацію, право недоторканності ділової репутації (ст. 94, 299 ЦКУ), право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦКУ), право на таємницю донорства (ст. 290 ЦКУ), право на таємницю особистого життя (ст. 301 ЦКУ), право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦКУ), майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю (ст. 506 ЦКУ); право на банківську таємницю (ст. 1076 ЦКУ), право власника виробництва на нерозголошення секретів виробництва, іншої одержаної користувачем конфіденційної інформації (ст. 1121 ЦКУ). Такий підхід виглядає обґрунтованим та раціональним. Саме в межах вказаних критеріїв варто позувати подальше правотворення у досліджуваній сфері. Це дасть змогу досягти більшої злагодженості та узгодженості приписів з огляду на схожість регульованих відносин та їхню подібність у спрямуванні.

Разом із тим вважаємо такою, що не на часі, пропозицію стосовно створення свого роду нормативного акта спеціального регулювання – інформаційного кодексу. По-перше, інформаційні відносини, як вказувалося вже неодноразово в доктрині, пронизують усі суспільні відносини в практично кожній галузі їх регулювання. Тож, вилучення окремих аспектів, які стосуються інформаційного забезпечення тих чи інших суспільних взаємин і перенесення їх до спеціального закону у відриві від сутності самих матеріально-правових відносин, здійснення яких інформаційний чинник лише забезпечує, а не визначає їхню природу, буде означати певне вихолощення змісту конкретних цивільних взаємодій та невиправдане розпорошення інструментарію комплексного юридичного опосередкування. Якщо ж залишити інформаційні складники в межах наявного комплексного регулювання і, тим не менше, сформулювати їх у новому спеціальному акті – кодексі, то матимемо дублювання правового забезпечення, яке матиме наслідок, або повного відтворення однакового регулюючого механізму в різних актах (що відверто нерозумно), або один із законів у значній частині не діятиме. Це, зокрема, відбувається стосовно правил ЦКУ щодо регулювання відносин стосовно права інтелектуальної власності за наявності низки спеціальних законів.

По-друге, вказаний підхід за інерцією може потягти бажання сепаратизації інших елементів сутнісної характеристики змісту правовідносин, не лише в сенсі їхньої специфіки, а й за обсягом, способом здійснення, часом існування тощо. Приміром, з огляду на таку ж поширеність, загальність і обов'язковість наявності часових вимірів суб'єктивного права особи можуть виявитися спроби виділення темпорального регулювання усіх без виключення правовідносин в єдиний законодавчий акт. Адже усі часові прояви за будь-яких відносин мають спільні характеристики. Вважаємо такий хід подій у національній цивілістиці недоцільним із наведених вище міркувань. Утім, теза про узагальнення правових механізмів регулювання інформаційних відносин чи таких, які прямо стосуються передачі, обміну, поширення чи отримання інформації як об'єкта матеріального права, заслуговує на підтримку, і пропонується її практично закріпити шляхом відображення відповідного регулюючого інструменту в окремому розділі ЦКУ. Що ж стосується відносин, які організаційно та додатково забезпечують ефективність та дієвість реалізації окремих матеріальних прав, які за своїм основним змістом не мають безпосереднього інформаційного характеру, але як складовий елемент містять вимогу про публічність інформації про окремі свої елементи, то, на нашу думку, вони мають продовжувати опосередковуватися окремими спеціальними актами, які регулюють ці відносини. Наприклад, право споживача на отримання належної, повної та достовірної інформації про якість, властивості та виробничі особливості товару, роботи чи послуги, механізм використання товару та відповідні ризики досить детально прописаний у законодавстві про захист прав споживачів. Те саме можна сказати і про правове регулювання відносин у земельній сфері, зокрема, відповідними нормами встановлено порядок повідомлення органами державної влади та місцевого самоврядування населення про становище у земельному кадастрі та не приховувати відповідну інформацію про це. Оскільки вказані інформаційні за сутністю відносини не мають самостійного характеру, а лише є складовими елементами інших, власне, цивільних чи земельних взаємин, вони мають регулюватися саме в межах відповідного спеціального законодавства. Водночас про таке регулювання в тексті основного цивільного закону – Кодексу – має бути бланкетна норма.

Висновки. З викладеного у цій праці можемо дійти окремих висновків. Відносини у сфері інформаційного обороту регулюються комплексними актами законодавства. Основними ознаками відповідного законодавства є множинність джерел, домінування підзаконних актів у механізмі правового регулювання, комплексність норм, їхня нестабільність та динамізм прийняття. Однак маємо наголосити на істотних недоліках у формуванні відповідного законодавства. Концептуально вони проявляються, передусім, у коливаннях від необхідності нагального та особливого врегулювання інформаційних відносин, що лише оформлюються, до пропозицій щодо створення єдиного кодифікованого акта, який би регулював усі наявні взаємини у цій сфері. Із крайніми позиціями не можна погодитися, необхідно, враховуючи комплексний характер відносин щодо обороту інформації, здійснювати подальший розвиток відповідного законодавства у тих напрямках, які історично склалися: реалізація інформаційних прав особи та забезпечення правових механізмів охорони інформації. Що ж стосується базових, концептуальних питань розвитку національного законодавства у коментованій сфері, то вони, безумовно, мають бути спрямовані, у першу чергу, на дефініційне закріплення фундаментальних, основних понять, які інтенсивно застосовуються законодавцем у нормативно-правових актах, що дасть

зможу уникнути різнобачень під час їх використання. Приміром, варто надати законодавчій однозначності таким визначенням, як «таємниця», «документ» і «документована інформація», «службова інформація», «автоматизована система», «суб'єкт інформаційних відносин», «система інформаційних відносин» тощо.

Список використаних джерел:

1. Максименко Ю.С. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні: стан та перспективи. URL: <http://goal-int.org/normativno-pravove-regulyuvannya-informacijnix-vidnosin-v-ukraini-stan-ta-perspektivi/>.
2. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України. Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. В.Ф. Опришко (голова) та ін. К., 1996. С. 42–44.
3. Основи інформаційного права України: Навчальний посібник / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Грищенко та ін.; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. К., 2004. 274 с.
4. Бачило И.Л. Информационное право: Учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов / Под ред. Б.Н. Топорника. СПб, 2001. 789 с.
5. Хитарова И.Ю. Духовная жизнь общества как объект информационной безопасности. Этносоциум и межнациональная культура. 2008. № 6. С. 37–47.
6. Городов О.А. Основы информационного права России: Учебное пособие. СПб, 2003. 305 с.
7. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права): Учебник для ВУЗов. М., 2000. 480 с.